

Om självspelande musikinstrument

Christofer Nöring, 2022. *Svenska musikmaskiner*. [Västerhaninge]: [Christofer Nöring]. 272 s. ISBN: 978-91-52714-67-6.

Svenska musikmaskiner behandlar mekaniska, eller självspelande, musikinstrument. Huvudvikten ligger på 1800-talets växande utbud av olika självspelande maskiner, och omfattar både svenskbyggda och importerade maskiner. Boken är skriven av Christofer Nöring (f. 1957), utbildad arkitekt och musikmaskinexpert och -samlare.

Boken inleds med en definition av begreppet i kapitlet "Vad är en musikmaskin" och avslutas med ett kapitel om "Att göra musik för självspelande instrument." Kapitlen däremellan kan indelas i två grupper. Den första behandlar några valda ämnen kronologiskt, både rörande svenskbyggda och importerade instrument: "Pianoharpan - ett förbisett folkinstrument", "Reformorgeln - en svensk nationalklenod", "Axel Trägårdh och hans elektriska orgel", "Carl Wilhelm Nyström och melografpianot" och "Auotopianot i Sverige". Den andra innehåller en förteckning av personer med koppling till tillverkningen av självspelande maskiner i Sverige: "Svenska vevpositivbyggare", "Svenska spelursmakare" och "Svenska musikinstallationer". Sist i boken finns även 47 sidor med fotografier och andra illustrationer, de allra flesta i färg.

I förordet skriver Nöring att syftet med boken är att skriva en "heltäckande skildring av den svenska musikmaskinsindustrin" (s. 7). Avgränsningen till 1800-talets början och Smålandsharpan antyds genom att Nöring, med rätta, skriver att "[v]evpositiv och spelur är på intet sätt unika för Sverige" (s. 8). Historiska avgränsningar med begrepp som "svenska", eller "i Sverige" medför alltid problem avseende definitionerna och kan därför med fördel undvikas genom

omformulering. Ibland ändras även tyngdpunkten, och om boken hade hetat Musikmaskiner i Sverige kunde både Augsburgska konstskåpets virginal i Gustavianum och alla spelur inkluderas, för de bidrar med en hel del information om gränssnittet musikmaskin och samhälle.

I "Vad är en musikmaskin" ger Nöring en bra introduktion till ämnet. Men, här hade en referens till diskussioner inom området organologi varit värdefull. En sådan diskussion hade också kanske givit de verktyg som behövs för att göra träffsäkra sökningar i en databas som MIMO Musical Instrument Museums Online (<https://mimo-international.com/MIMO/>). En sökning på "pianoharpa" i MIMO ger nämligen inga träffar på de svenska instrument som Scenkonstmuseet äger. Däremot ger en sökning på "reformorgel" två träffar.

Svenska musikmaskiner är ett viktigt tillskott till litteraturen kring självspelade instrument. Området är relativt outforskat ur ett akademiskt perspektiv, även om det just nu verkar finnas ett nyvaknat intresse för fältet. Ur ett musikvetenskapligt perspektiv vill jag därför lyfta fram några aspekter där boken kan tjäna som utgångspunkt för fortsatta studier – på alla nivåer.

Bråkarna

Nöring presenterar några intressanta källor där vi får en samtida bild av hur man förhöll sig till musikmaskinerna, repertoarvalen på maskinerna samt lyssnarna eller brukarna. Här finns allt från priskuranter från Nyströms orgelfabrik med publicerade brev från köpare, till *Nordisk familjebok* och tidskriften *Idun*. Nöring citerar en folkskollärare från Arvidsjaur som skrivit till J. P. Nyström: "Särskildt beröm har här kommit fabrikanten till del för den ovanligt mjuka och behagliga sugton, som han lyckas anbringa äfven i inrättningen för mekanisk spelning, hvarigenom den musik, som dessa orglar på dylik väg presterar, alldeles skiljer sig från den skrällande och örat tröttande positivmusik, som andra nutida mekaniska instrument, Ariston, Herophon m.fl. frambringa" (s. 74). I *Idun* lyfts Phonolan fram mot den avskräckande beskrivningen av pianoklinkande i höghus: "Bland den moderna kulturens och trångboddhetens plågor räknar helt visst mången det nutilldags så fruktansvärdt allmänna pianoklinket som ett af de värsta. Har man i en stockholmsk hyreskasern råkat in mellan ett par grannar, som dagen i ända traggla skalor och öfningar eller dunka den sista revykupletten och operettvalsens, så får man också känna af att man lefver. [...] Vi kunna ej förneka, att vi hittills hyst en viss misstro mot alla mekaniska pianospelapparater, men med Phonolan är ett verkligt jätte-steg taget mot det fullkomliga i den vägen." (s. 155). Här finns tydligen en rik guldgruva att ösa ur, där relationen mellan instrument och brukare får tydligare konturer och starkare färger. När det gäller t.ex. 1700-talet och speluren är denna typ av källor ovanliga. Här finns möjligheter till intressanta mikrohistoriska arbeten kring repertoaren på ett instrument, i synnerhet om proveniensens och ägarskapet är utredda.

Instrumenten och musiken

Nöring visar på mycket god kännedom om respektive instrumentmodell, särskilt deras tekniska konstruktion. Nöring skriver om problematiken med cirkulära

medier för programmering i samband med beskrivningarna av några bevarade reformorglar av J. P. Nyström: ”Extratonerna är som redan nämnts placerade längst in mot centrum, där periferihastigheten är betydligt lägre än på toppen av skalan, vilket ställer stora krav på precision i stansningen. Och som redan nämnts är Nyströmskivorna inte alltid stansade med önskvärd precision...”(s. 81). Denna kunskap gör att diskussionen om precisionen i musiken och hur den kan användas för att diskutera historisk framförandepraxis får en förankring i teknikens möjligheter och begränsningar. Detta blir särskilt tydligt i kapitlet ”Att göra musik för självspelade instrument” (s. 216ff). Fokus i detta arbete är själva instrumenten. Detta är ingen brist, utan en rimlig begränsning. Samtidigt visar det att det finns utrymme för vidare forskning kring instrumenten ur ett mer industrihistoriskt perspektiv.

Varje enskilt instrument är också ett intressant arkiv av musik distribuerad till brukare, något i stil med spellistor på dagens sociala medier. Huruvida alla stycken avlyssnats lika mycket kan troligen avgöras genom en analys av slitage på respektive medium. Instrumenten som källa till forskning om lyssnarvanor före fonografen och radion har här en rik källa att ösa ur, och skulle med säkerhet kunna komplettera vår förståelse om bruket av musik under 1800-talet i Sverige.

Svenska musikmaskiner är inte skriven i ett akademiskt sammanhang, och de svagheter som detta medför bör nämnas utan att förta värdet av ovannämnda styrkor. Stilistiskt gör författaren en hel del utvecklingar av längre och kortare slag vilka hade strukits av en handledare eller redaktör. Referenshanteringen är inte enligt praxis, och försvårar ibland uppföljningen av de viktiga källorna. Kataloger av repertoar och liknande borde ha placerats i ett appendix. Det enda sakfel jag kunnat hitta vid genomläsningen är formuleringen på s. 17 angående hur en stiftvals framdrivs, nämligen att den kan ”drivas av [...] ett urverk med lod”. De spelur som har ett urverk och ett spelverk har separata lod för drivningen av respektive verk, varför en mer korrekt formulering hade varit ”drivas av [...] ett mekaniskt verk med lod”. Till sista skall nämnas att recensenten inte hittat ett enda stavfel i boken, vilket är imponerande.

Johan Norrback